

Szekeres Csilla (1964) klasszika-filológus, a DE Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszékének docense, kutatási területe a római filozófia és civilizáció.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A római politikai elit jogi és filozófiai képzése a köztársaságkorban (2013/4).

Cicero és a történetírás törvényei

Szekeres Csilla

Németh Györgynek

A római irodalom felettébb hiányos hagyományozódása folytán sok érzékeny veszteséget vagyunk kénytelenek elkönyvelni. Ezek egyike a római történetírás, melynek a Caesart és Sallustiuszt megelőző időszakából néhány sovány töredéktől eltekintve semmi sem maradt ránk. Mindennek fényében érthető, mennyire értékesek számunkra Cicerónak részint a történetírás elméletére, részint a korábbi római történetírásra vonatkozó gondolatai. Jóllehet a számos műfajban alkotó Cicero történeti művet nem írt, maga a műfaj korántsem volt idegen tőle, kortársai és az utókor pedig egyenesen úgy gondolta, egyedül ő lett volna képes olyan történeti munka megírására, mely egyenrangú a görög előképekkel.¹

A tárgyunkra vonatkozó legfontosabb szöveghelyek (*A szónokról* II. 51–64 és *A törvények* I. 1–12) hasonló szerkezeti felépítést mutatnak: a *historiára* vonatkozó teoretikus megjegyzések (*A szónokról* II. 62–64; *A törvények* I. 4–5) mindkét műben a római történetírás kritikájával (*A szónokról* II. 51–58; *A törvények* I. 6–7) kapcsolódnak össze. Az elméleti fejtegetések központi eleme annak hangsúlyozása, hogy a történetírásnak saját törvényei vannak, amelyeket a történetírónak mindenképp fölött tiszteletben kell tartania, ezek pedig: a feltétel nélküli igazmondás és a pártatlanság. A történetírás első, legfőbb törvénye, hogy a történetíró ne merészeljen olyasmit mondani, ami hazugság; a második szabály azt írja elő, hogy merjen mindenről számot adni, ami igaz.² A *historia* mindenki számára jól ismert fundamentumának további fontos eleme az elfogulatlanság követelménye: a részrehajlásnak vagy az ellenszenvnek még a gyanúja sem merülhet fel a műben.³

Mindebben nincs semmi meglepő. Cicero a római történetírás számára modellként szolgáló görög *historia* általánosan elfogadott alapelveit hangsúlyozza.⁴ De vajon pontosan ugyanazt értette-e ezeken a törvényeken, mint a korábbi római történetírók, és vajon ebben a tekintetben valóban nincs-e semmiféle különbség a római és a görög historiográfia között?

1. Az igazság és az elfogulatlanság a görög történetírásban

A *historia* – a szó eredeti értelmében a kutatás⁵ – tárgya a görög történetírásban magától értetődően az igazság;⁶ ez az, amit a

görög történetíró fáradtságos munkával, saját ítélőképességére, kritikai érzékére támaszkodva a lehető legnagyobb lelkiismeretességgel igyekszik felfedni,⁷ majd kutatásának, kérdezősködésének eredményét, a kapott válaszokat folyamatos narratívába rendezi.⁸ A történeti mű igazsága a valóságnak való megfelelés,⁹ a tanúval szemben támasztott jogos követelmény, *autopsiára* (szemtanúságra) és helyesen feltett kérdésekre alapozott hitelesség.¹⁰ Az igazságtól aligha elválasztható szigorú szabály Hérodotosztól és Thukydidéstől kezdve az objektivitásra való törekvés: a körültekintően összegyűjtött¹¹ és mérlegelt információk elfogulatlan és pártatlan visszaadása. Ugyanakkor a görög történetíró nem volt könnyű helyzetben akkor, amikor a közönséget arról akarta meggyőzni, hogy műve eleget tesz az igazság (*alétheia*) és az objektivitás követelményének, hiszen a költőtől eltérően mögötte nem állt ott az isten, a múzsza.¹² Ő nem hivatkozhat az isteni autoritásra: művéért egyedül ő tartozik felelősséggel, hitelességét egyedül ő szavatolhatja. A görög történetírók saját tekintélyüket sokféle módon igyekeztek igazolni: a kutatás helyes módszerének hangsúlyozásával, a választott stílussal, a más történetírókkal folytatott polémiával, illetve – ettől aligha elválaszthatóan – saját tisztességükkel.¹³ Ha nem bizonyultak elég lelkiismeretesnek és aggályosnak az információk összegyűjtésében, akkor igen könnyen hazugnak bélyegezhették őket (ahogyan Polybios tette ezt Timaioszszal),¹⁴ de a mű igaz mivolta szenvedett csorbát akkor is, ha a történeti narratíva a valóságos tettekre épült ugyan, de azokat a történetíró személyes elfogultságából fakadóan torzítva mutatta be.¹⁵ Az igazságot és a pártatlanságot tehát végső soron a történetíró tekintélye szavatolta, ez a tekintély pedig paradox módon éppen a művéből fakadt.¹⁶

Ahogy arra a kutatás joggal hívja fel a figyelmet: a történetírónak valójában nehezen teljesíthető és ellentmondásos követelményeknek kellett egyszerre eleget tennie.¹⁷ Időről időre elvárták tőle, hogy ne csupán regisztrálja az emlékezet-re méltó tetteket, hanem elemezze is: tárja fel az események okait, következményeit,¹⁸ állítson örök emléket az arra méltó, dicső tetteknek,¹⁹ bélyegezze meg a becstelenséget, nevelje az olvasóját. A *historia* tehát legyen hasznos, tanulságos, mindemellett érdekes, élvezetes, gyönyörködtető olvasmány²⁰ úgy, hogy mindeközben ne csorbuljon az igazság és a pártatlanság elve. A görög történetírók, ahányan voltak, annyiféle módon

és színvonalon oldották meg ezt a feladatot, de az alapelveket illetően – amelyek Thukydidéstől kezdve már mint toposzok jelennek meg a történeti művekben²¹ – teljes volt az összhang.

2. Az igazság és az elfogulatlanság elve a római történetíróknál Cicero koráig

Bár a Cicero koráig terjedő római történetírásról szövegek híján jobbára csak sejtéseink vannak, abban aligha van okunk kétkedni, hogy a történetírás törvényei (*leges historiae*) – Cicero állításával összhangban – számukra is megkérdőjelezhetetlenek voltak.²² Mint láttuk, a görög történetírókat alapvetően az információk összegyűjtésének módja, személyes tisztességük, a történetírói tevékenységükből fakadó tekintélyük tette közönségük előtt hitelessé. A római történetírók *auctoritas*a ugyanakkor társadalmi helyzetükből fakadóan *eleve* adott volt. Kevés kivételtől eltekintve senatori rangúak, tekintélyük forrása az általuk betöltött *magistratura*, politikai, hadvezéri tevékenységük. Ez az oka annak, hogy nem, vagy csak alig alkalmaznak olyan módszert, melynek célja a hiteles történetírói *persona* megalkotása.²³ Cicéronál sem látjuk nyomát annak, hogy bármiféle kétsége lenne az általa megemlégített történetírók hitelességét illetően.²⁴ Ellenkezőleg: azzal, hogy *A szónokról* című művében – egyébként igencsak vitatható módon²⁵ – az *annales pontificum* egyenesági örökösének tünteti fel őket,²⁶ illetve stílusuk dísztelenségét, egyszerűségét,²⁷ rövidségét²⁸ hangsúlyozza, indirekt módon emeli ki a tényekhez való ragaszkodásukat, vagyis igazmondásukat és pártatlanságukat.²⁹ Az a benyomásunk, hogy Cicero számára direkt összefüggés van a történetíró társadalmi rangja (*auctoritas*, *dignitas*) és művének tekintélye között: míg például M. Porcius Cato Censoriust soha, sehol nem bírálja, ellenkezőleg, a legnagyobb elismeréssel ír róla,³⁰ addig – talán nem véletlenül – a nem senatori rangú L. Cassius Heminát, Gn. Gelliust meg sem említi, ahogyan az 1. századi Q. Claudius Quadrigariust vagy Valerius Antiast sem.³¹ (Megjegyzendő, hogy az utóbbi kettőt talán nem csupán *auctoritas*uk hiánya, hanem kétes hitelességük miatt sem idézi.)

A görög történetírók, még ha foglalkoztak is közügyekkel, nem voltak politikusok, az emlékezetre méltó tetteket kívülről, több-kevesebb távolságot tartva mutatták be. A római szónok-politikus nem pusztán tanulmányozója a történetírók műveinek, ismerője az emlékezetre méltó tetteket megőrkítő írásoknak és a régi kor *exemplum*ainak (intő/emlékeztető példává stilizált történelmi eseményeinek),³² hanem – eltérően a görög helyzettől – ő maga a történetíró. Ez a történetíró Róma-központú *historiájában* az emlékezetre méltó tetteket – melyek a római politikát irányító *gens*ekhez kapcsolódnak – ugyanennek a társadalmi rétegnek a sajátos szemszögéből mutatja be, amelyhez egyébiránt maga is tartozik.³³ Nem kívülről tekint a tárgyára, hanem bizonyos értelemben azonos azzal, ami az objektivitást *eleve* lehetetlenné teszi. A római történetíró mindennek aligha van a tudatában, a pártatlanságra való törekvésének az őszintesége nehezen kérdőjelezhető meg. Ám mindez szükségképpen az elfogultságon belüli elfogulatlanság: elfogultság ama politikai elit iránt, melynek maga is tagja, és amelyet magától értetődő természetességgel azonosít a *res publica* egészével,³⁴ a *patriá*-val, ugyanakkor pártatlanságra való törekvés ezen elit egymással konkuráló csoportjaival szemben.³⁵

3. Az igazság és a *fabulae*

Érdekes megvilágításba helyezi a *historia* és az igazság viszonyát az a beszélgetés, amelyet Cicero *A törvények* első könyvének bevezetésében konstruál a történetírás (*historia*) és a költészet viszonyáról. Ebben Atticus arról faggatja Cicerót, vajon a *Marius* című költeményében megénekelt tölgyfa azonos-e azzal a valóságos tölgyfával, amely mellett – vélhetően – éppen elszármaznak, vagy csupán a költői képzelet szüleménye. Cicero azzal tér ki a válaszára elől, hogy majd akkor fog válaszolni, ha Atticus is megfelel arra a kérdésre, vajon igaz-e, hogy Romulus a halála után Atticus jelenlegi háza felé sétálva Proculus Iuliusnak hírt adott saját istenné válásáról.³⁶ A Platón-*aemulatio*³⁷ mellett ez a kis közjáték két jelentős problémát emel be a beszélgetésbe: a történetírás és a költészet, valamint a történetírás és a *fabula* (mítosz, legenda) viszonyát. A *historia* és a *poema* szétválasztása³⁸ a Kr. e. 1. században már toposz a történetírás elméletében,³⁹ amiként az is, hogy míg az előbbi az igazságot, az utóbbi a gyönyörködtetést tartja fő céljának.⁴⁰ Történetírás és valóság/igazság, illetve költészet és fikció *egyértelmű* megfeleltetése tehát lehetővé tenné az egyenes, világos választ. Ennek hiánya éppen arra mutat rá, hogy korántsem ennyire egyszerű a helyzet. Úgy tűnik, mintha Cicero a Romulus-történet beemelésével a római hagyomány egy fontos elemét a költészettel, a fikcióval állítva párhuzamba hazugságnak minősítené.⁴¹ De vajon mi oka lett volna Cicerónak arra, hogy a *historia veritas*ával (igazságával) szemben a költészet *mendax* (hazug) mivoltát éppen azzal a történettel szemléltesse, amelyet ugyanő nem sokkal korábban, *Az állam* második könyvében (II. 20) az eszményi római állam korai történetének részeként – magától értetődően minden ironikus felhang nélkül – adott elő?

Úgy gondolom, a szövegünk figyelmes olvasása alapján világos, hogy Cicero valójában nem húz egyértelmű választóvonalat történetírás és költészet, valóság és fikció, igazság és hazugság közé, jóllehet ezt várják tőle.⁴² Nem mondja azt, hogy a költészet hazugság volna,⁴³ és azt sem állítja, hogy semmi köze ne volna az igazsághoz, csak éppen a költő igazsága más, mint a tanúé.⁴⁴ Valóban más törvényeket kell szem előtt tartani a történetírásban és a költészetben, mivel az előbbiben *minden* az igazságra vonatkozik, az utóbbiban viszont a *legtöbb* dolog a gyönyörködtetésre (I. 5) – a legtöbb, de nem minden. Az éles határvonal hiányát⁴⁵ igazolja a mondat folytatása: „jóllehet mind Hérodotosnál, a történetírás atyjánál, mind Theopomposznál rengeteg *fabula* van” (I. 5). Ez a látszólag mellékesen odavetett mellékmondat kétségkívül azt sugallja, hogy a történetírástól sem idegen a gyönyörködtetés, ennek forrása pedig a számtalan *fabula*. Ám mivel – úgy tűnik – a *fabulae* nem felelnek meg az igazság kritériumainak,⁴⁶ ebből vagy az következik, hogy Hérodotos és Theopompos nem volt igazi történetíró, mert vétettek a történetírás legfőbb törvénye ellen, vagy nem helytálló az az állítás, hogy a történetírásnak minden tekintetben meg kell felelnie az igazság követelményének. Mivel Hérodotos történetírói tekintélye megkérdőjelezhetetlen (*pater historiae*), marad a második lehetőség. A görög történetírásban nem egyértelműen eldöntött kérdés az, hogy a *fabulá*-nak – mítikus elbeszélésnek – éppen erősen vitatott igazságtartalma miatt – van-e helye a *historiában*.⁴⁷ A műfaj *nomothetése* (törvényadója), Thukydides a híres módszertani fejezetben

(I. 22, 4) kirekeszti művéből a gyönyör (*terpsis*) forrását jelentő mesés elemet (*to mythódes*), Polybios szerint igazság és hazugság egyaránt van a mítoszokban (XXXIV. 2).

Visszatérve Romulus istenné válásának felemlegetéséhez *A törvényekben*: ez is egy *fabula*, egy mítosz, amelyet a hiszékeny és tudatlan emberek kívül aligha fogad el bárki tényként,⁴⁸ hasonlóképpen ahhoz *Az államban* tárgyalt *fabulához*, mely szerint Romulus apja maga Mars isten lett volna.⁴⁹ Bár mindkét esetben fikcióról van szó, Cicero egyik történetet sem minősíti nyilvánvaló hazugságnak, az igazsághoz való viszonyukat egy tágabb összefüggérendszerbe helyezve csupán *relativizálja*. Az efféle történetek a hagyomány részét képezték,⁵⁰ a mindenk felett tisztelt ősök (*maiores*) által szentesített hagyományét, amelyet, úgy tűnik, nem lehet az igazság vs. hazugság egyértelmű kategóriái szerint értékelni. Az ősök voltak azok, akik igen bölcsen úgy látták helyesnek, hogy az emberek isteni sarjként tartsák számon azokat, akik érdemeket szereztek a közösség szolgálatában.⁵¹ Kétségtelen, hogy Romulus istenné válása pusztán kitaláció, hogy az erről „hírt” adó Proculus Iulius személye teljességgel hiteltelen, Scipio szavai szerint *Az államban* mégsem csupán az emberek hiszékenysége miatt vált a hagyomány részévé, hanem egyrészt Romulus egyedülálló tehetsége és *virtusa* miatt, másrészt az atyák (*patres*) akarataiból, akiknek többszörösen is érdekében állt, hogy ez a történet hitelre találjon a nép körében.⁵²

Mindez azt jelenti, hogy a római *historiában* helye van azoknak a történeteknek, *fabuláknak*, amelyek egy művelt ember számára ugyan egyértelműen nem a tények (*facta*), hanem a kitalált dolgok (*ficta*) körébe tartoznak, ám a hagyomány részét alkotják; ez a hagyomány pedig, tehetjük hozzá, a politikai elit – a *patria* – érdekét szolgálta. Az efféle történetek gyönyörűség (*delectatio*) forrásai lehetnek, csakúgy, ahogyan egy igazi római a *patria* tölt el gyönyörűséggel.⁵³

4. A korábbi római történetírás áttekintése

Cicero mind *A szónokról*, mind *A törvények* című művében rövid áttekintést nyújt a római történetírásról⁵⁴ (a dialógusok fiktív időpontjáig, Kr. e. 91-ig, illetve *A törvényekben* a saját jelenéig),⁵⁵ amit kizárólag rétorikai-stilisztikai szempontok alapján bírál⁵⁶ abból a tételből kiindulva, hogy a történeti mű írása a szónokra háruló jelentős feladat.⁵⁷ Ebből két következtetést szokás levonni. Az egyik: a *historia* Cicerót önmagában véve egyáltalán nem érdekelte, csupán mint eszköz, a beszédek felékesítésére szolgáló *exemplumok* tárháza volt számára fontos, a másik: a rétorika és a történetírás kapcsolata hátrányosan befolyásolta a *historiától* elvárt igazságot és elfogulatlanságot.⁵⁸ A szakirodalom egy része szerint egyenesen összeegyeztethetetlen a kettő.⁵⁹

Ami az utóbbit illeti: bizonyos, hogy Cicero számára a rétorika és a történetírás elválaszthatatlanul összefonódik – egyébiránt összhangban azzal, hogy az antikvitásban a történetírást nem tekintették önálló műfajnak, hanem a rétorika egyik ágának.⁶⁰ A *historia* része annak az egyetemes műveltségnek, amelynek elsajátítása nélkül a tökéletes szónok (*perfectus orator*) nem képzelhető el.⁶¹ Ez az átfogó tudás nyújtja azt az anyagot,⁶² melynek híján az ékesszólás üres és szinte gyermeketeg, ugyanakkor egyetlen tárgyról sem lehet az *eloquentia*

művészete nélkül kellő súllyal és hatásosan beszélni vagy írni. Mindez Cicero szónoklattani művei alapján általánosan ismert, nyilvánvaló összefüggés, ám a történetírás nem csupán valamely eleme az ideális szónoktól megkövetelt enciklopédikus műveltségnek,⁶³ melynek tárgyait Cicero végtelennek tűnő felsorolás formájában adja Crassus szájába *A szónokról* írt művében (I. 158–59), hanem egyike annak a három pillérnek – a jogról, a filozófiáról és a történetírásról van szó –, amelyen ez a hatalmas tudás nyugszik.⁶⁴

Magyarázatra szoruló tény, hogy e három területet, azon belül is a történetírást mi teszi az ideális szónok képzésében olyan jelentőssé, hogy Cicero hosszú kitérőt szentel neki *A szónokról* című írásában? A kérdés vizsgálatával egyszersmind világossá válik az is, hogy a *historia* Cicerót a legkevésbé sem csak mint *materia artis* (szónoklattani nyersanyag) foglalkoztatta.

Mindenekelőtt ismételnem le kell szögeznünk, hogy a szónok, akiről Cicero ír, azonos a római senatorral, a római politikai elit tagjával. Eme szónok-politikus számára a jog, a filozófia és a történetírás nem egyszerűen a beszédének anyagát nyújtó műveltségi elem, hanem politikai tevékenységének a része, a *tárgya*. Sőt mindhárom terület – nem ok nélkül – a római senatori réteg monopóliuma. Jól ismert tény, hogy a jogi ismeretek a senatorok kiváltságának számítanak a köztársaságkorban,⁶⁵ egyedül ők képesek és egyszersmind hivatottak jogi ismereteket megkövetelő tevékenységet folytatni:⁶⁶ ők a bírák, a védők és a vádlók, ők látják el a diplomáciai feladatokat, ők azok, akik nem csupán alkalmazói, hanem alakítói is a jognak, akik számára annak ismerete sokrétű feladataik ellátásának szükségszerű feltétele, és nem utolsó sorban *honos, gratia* és *dignitas* forrása.⁶⁷ Bár a filozófia és a történelem tanulmányozása önmagában, minden haszon nélkül is értékes,⁶⁸ a politikával való összefüggésük Cicero műveiben egyértelmű. Itt csupán utalok arra, hogy Cicero a filozófiai műveit politikai tevékenységének a részeként írta: a görög filozófiát felhasználva igyekezett megerősíteni az egyre inkább megrendülő *mos maiorum*-ot.

A történetírás ugyanúgy hazafias kötelesség,⁶⁹ ahogyan a filozófiai művek írása is;⁷⁰ a politikai tevékenység része,⁷¹ mely politikai tevékenység legfőbb és végső célja Cicero szerint a *salus rei publicae* (az állam üdve). A történetírónak a római állam – értsd: a politikai elit – szolgálatában véghezvitt tetteket nem egyszerűen regisztrálnia kell, hanem olyan hatásos *exemplumokká* kell formálnia, hogy azok éppen az általuk kiváltott érzelmi hatás révén a kollektív emlékezet részévé válhassanak.⁷² A *historia* tehát az idők tanúja (*testis temporum*), sőt ennél is több: formálója, alakítója ama senatori vezető réteg révén, mely a történetírást is a maga felségterületévé tette. A *historia* ekképpen egyik, ám igen fontos eleme annak a sokszínű eszköztárnak (politikai rituálék, kommunikációs formák, különféle irodalmi műfajok, képi üzenetek), amelyekkel a politikai elit kontrollálta a múltat.⁷³

Az eszményi szónok – aki egyszersmind a római államért felelősséget érző politikus – egy személyben résztvevője, alakítója és megőrkítője az eseményeknek. Ám egyáltalán nem mindegy, hogy hogyan teszi ezt. Ha az általa írt történelmi mű csupán regisztrálná a jelentős eseményeket, akkor legfeljebb az olvasó kíváncsiságát elégítené ki. Valódi célját, azt, hogy a legkiválóbb római államférfiakat követésre méltó példaként mutassa be,⁷⁴ csak akkor képes elérni, ha a cicerói stílusesz-

ményt követve anyagát hatásos és emlékezetre méltó módon formálja meg. Ennek egyáltalán nem szükségszerű következménye a *leges historiae* megsértése. A korábbi római történetírók stílusának kritikája mindennek fényében korántsem mellékes, hanem a történetírás céljára, feladatára, rendeltetésére vonatkozó lényeges bíráló. A *leges historiae*-t illetően – mint láttuk – semmiféle kritika nem éri a római historiográfusokat, ám az a legkevésbé sem elegendő, hogy nem hazudnak.⁷⁵ Nem *narratorokra* (elbeszélőkre), hanem *exornatorokra* (felkészítőkre) van szükség, ezért értékeli Cicero kicsit többre azt a Coelius Antipatert, aki nagyobbá, erőteljesebbé tette a történetírás hangját.⁷⁶

Mindennek fényében talán jobban értjük a sokat vitatott – és a jelenlegi összefüggésben nem vizsgált⁷⁷ – Lucceius-level kérését arról, hogy a levél címzettje, ha lehetséges, külön monográfiában tárgyalja Cicerónak a Catilina-összeesküvés levezetésében betöltött szerepét, és mindezt úgy, hogy egy kicsivel

több engedményt tegyen az iránta érzett rokonszenvnek, mint ahogyan ezt az igazság megengedné:⁷⁸ *itaque te plane etiam atque etiam rogo, ut et ornas ea vehementius etiam quam fortasse sentis, et in eo leges historiae negligas.* A kérés egybehangzó *A szónokról* gondolatmenetével: a történetíró ne *narrator*; hanem *exornator* legyen, még ha emiatt némiképp csorbát szenved is a pártatlanság elve. *Exornator* legyen az olyan tetteknek, mint amilyen a Catilina-összeesküvés leverése, amely mint *exemplum virtutis* (az erény példája) méltó arra, hogy a *mos maiorumot* őrző és életben tartó kollektív emlékezet (*vita memoriae*) részévé váljon. Annak a múltnak a részévé, amely a *nobilitas* hatalmának, *auctoritasának* legitimációs forrása. Ám ez csak egy olyan történeti mű révén lehetséges, melynek írója a lehető legjobban megközelíti a *perfectus orator* eszményét, amely történeti mű mint „az idők tanúja, az igazság fénye, az élő emlékezet, az élet tanítómestere, a régi idők hírnöke”⁷⁹ örök halhatatlanságot biztosít neki.

Jegyzetek

A másként nem jelölt fordítások tőlem származnak. A többször idézett művek fordítóját az első előfordulásnál adom meg. (Sz. Cs.)

- 1 Cicero: *A törvények* I. 5: „Már régóta kérnek, sőt inkább követelnek tőled egy történeti munkát. Úgy gondolják ugyanis, hogy ha foglalkoznál e tárggyal, akkor neked sikerülne elérned, hogy immár e műfajban se maradjunk el Görögország mögött.” (*A törvényeket* itt és a továbbiakban Simon Attila fordításában idézem.) I. 8; Nepos fr. 58 Marshall. Vö. Fleck 1993, 9–10.
- 2 Cicero: *A szónokról* II. 62: „Ki ne tudná, hogy a történetírás első alapszabálya (*primam esse historiae legem*), hogy a szerző ne merészeljen hazudni (*ne quid falsi dicere audeat*)? Hogy legyen bátorsága kimondani az igazat (*ne quid veri non audeat*)?” (*A szónokról* II. könyvét itt és a továbbiakban Polgár Anikó és Csehy Zoltán fordításában idézem.) *A törvények* I. 5: „Úgy gondold, hogy más törvényeket kell szem előtt tartanunk a történetírás területén, és megint másokat a költészetben. (...) Hiszen az előbbiben mindent a valóságra (ad veritatem) vonatkoztatnak (...), az utóbbiban viszont a gyönyörködtetés a legfőbb szempont.”
- 3 Cicero: *A szónokról* II. 62: „Ki ne tudná, hogy a történetírás első alapszabálya (...), hogy ne merüljön föl a részrehajlás gyanúja? vagy épphogy az ellenszenv? Ezeket az alapokat (*fundamenta*) mindenki ismeri.”
- 4 A történetírás elméletét tárgyaló egyetlen ránk maradt műben, Lukianos *Hogyan kell történelmet írni?* című írásában ezek az alapelvek már egyértelműen több évszázadra visszamenő topozsok. A *leges historiae* (a történetírás törvényei) eredetéről lásd pl. Petzold 1999, 270 sk. A problémát átfogóan tárgyalja Woodman 1988, 70–116, fejtegetéseinek bírálata: Northwood 2008, a kritikára született válasz: Woodman 2008.
- 5 Hérodotos I. 1; Thukydides I. 22; V. 26; vö. Fornara 1983, 47 sk.; Schepens 2007.
- 6 Az erre való hivatkozás már a *logopoiós* Hekataiosnál megjelenik: FgrHist F 1a. Vö. Polybios II. 56, 11–12; XII. 12, 3; Lukianos: *Hogyan kell történelmet írni?* 38.
- 7 Thukydides I. 22; a további helyekért lásd Potter 1999, 12.
- 8 Vö. Hérodotos I. 1.
- 9 Vö. Polybios XII. 15, 11 (bár a szöveg romlott!).
- 10 Vö. Polybios XII. 27; XII. 28a; Potter 1999, 9–10.
- 11 Vö. Polybios XII. 28a9–10.

- 12 Vö. Homéros *Ilias* II. 485–487: „S most, Múzsák, ti beszéltek: olümposzi bérceken éltek, / istennők vagytok, s mindent jól látva ti tudtok, / míg minékünk csak hírhallásunk, semmi tudásunk.” (Deveseri Gábor fordítása.)
- 13 Vö. Polybios gondolataival a történetíróval szemben támasztott követelményekről Timaios-kritikájának részeként (XII. könyv *passim*; a *pistis*, hitelesség problémájáról különösen XII. 25c1. Lásd továbbá: Lukianos: *Hogyan kell történelmet írni?* 41; Marincola 1997, 3–12, 217 sk.
- 14 Vö. pl. Polybios XII. 7; XII. 3; XII. 4; XII. 25, 6.
- 15 Polybios az első, aki az elfogultság kérdésével direkt módon foglalkozik (I. 14; VIII. 8, 5–9; X. 21); Lukianos: *Hogyan kell történelmet írni?* 41. Vö. Luce 1989, 16.
- 16 Vö. Polybios XII. 10, 4.
- 17 Erről lásd Fornara 1983, 99 sk.
- 18 Polybios III. 31, 11–13; XII. 25b.
- 19 Hérodotos I. 1.
- 20 Thukydides határozottan elválasztja egymástól a hasznosságot és a gyönyörködtetést, amikor műve módszertani fejezetében (I. 22, 4) hangsúlyozza, hogy munkája maradandó érték kíván lenni, és nem az olvasó szórakoztatása a célja. Bár Polybios nem egyértelmű ebben a kérdésben, két helyen (I. 4, 11; XV. 36, 3) is egyértelműen összekapcsolja a hasznot és a gyönyörűséget.
- 21 Vö. Polybios XII. 15, 11; XVI. 14, 8–9; az alapelvekről összefoglalóan lásd a korábbi hagyományból építkező Lukianos-művet: *Hogyan kell történelmet írni?*
- 22 L. Coelius Antipater HRR I fr. 2 (Priscian 8 p. 383 H): *Coelius: ex scriptis eorum qui veri arbitrantur.*
- 23 Vö. Marincola 1997, 217 sk.
- 24 Talán nem véletlen, hogy azt a Q. Claudius Quadrigariust és Valerius Antiaszt egyáltalán sehol nem említi, akik egy sor fiktív dokumentumot és statisztikát iktattak a műyükbe. Vö. Beck 2007, 264.
- 25 Többek között Sempronius Asellio egyik töredéke is ellentmond ennek (HRR I fr. 1.2). Vö. Beck 2007, 261.
- 26 Cicero: *A szónokról* II. 52: „akkor nem volt más a történetírás, mint évkönyvek összeállítása.”
- 27 Cicero: *A szónokról* II. 53: „Az írás e módját sokan követték, akik mindennemű ékesítés nélkül csak az időt, a személyeket, helysírket és tetteket jegyezték fel.”
- 28 Cicero: *A szónokról* II. 53.

- 29 Az igazság és a pártatlanság nem minden esetben válik külön. Woodman (1988, 73) joggal érvel amellett, hogy a Luceius-levélben az igazság és a pártatlanság ugyanazt jelenti.
- 30 Vö. Beck 2007, 262–263; Fleck 1993, 114.
- 31 Hasonló véleményen Rawson 1972, 42.
- 32 Cicero: *A szónokról* I. 201; I. 256; *A szónok* 120.
- 33 Vö. Jármí 2015, 46.
- 34 Vö. Beck 2007, 259. Megjegyzendő, hogy Polybios és Lukianos szerint még a szülővárosával szemben sem lehet elfogult a történetíró. Vö. Luce 1989, 20.
- 35 Vö. Sallustius: *Catilina összeesküvése* 4, 2: „elhatároztam, hogy megírom a római nép történetének azokat a mozzanatait, amelyek megőrkítést érdemelnek – annál inkább, mert az én gondolkodásom már reménykedéstől, rettegéstől, politikai pártédektől egyaránt szabad volt” (*mihi a spe metu partibus rei publicae animus liber erat*). (Kurcz Ágnes fordítása.)
- 36 Cicero: *A törvények* I. 3: „Válaszolok a kérdéssedre, Atticus, de csak akkor, ha előbb te is válaszolsz nekem erre: vajon Romulus a halála után arrafelé sétálva, ahol most a házad áll, valóban kijelentette-e Proculus Iuliusnak, hogy istenné vált, és hogy immáron Quirinus a neve, s valóban elrendelte-e, hogy szenteljenek neki azon a helyen egy templomot? S vajon az is igaz-e, hogy Athénban, megint csak nem messze a te régi házadtól, Aquilo elragadta Óreithüiát? Mert a hagyomány így tartja.”
- 37 A párhuzamos helyeket – pl. Platón: *Phaidros* 229c1–5 – lásd Dyck 2004 kommentárjában.
- 38 Vö. Aristotelés: *Poétika* 1451, 36 sk.: „Nem az a költő feladata, hogy valóban megtörtént eseményeket mondjon el, hanem olyanokat, amelyek megtörténhetnek és lehetségesek a valószínűség vagy a szükségszerűség alapján. A történetíró és a költőt ugyanis nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e (...), hanem az, hogy az egyik megtörtént eseményeket mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnek. Ezért filozofikusabb és mélyebb a költészet a történetírásnál; mert a költészet inkább az általánosat, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el.” (Sarkady János fordítása.)
- 39 Vö. Thukydides I. 21, 1; I. 22, 4; Aristotelés: *Poétika* 1451b4; Plinius: *Természetrész* IX. 33, 1.
- 40 Cicero: *A törvények* I. 5. Vö. Thukydides I. 22, 4.
- 41 Vö. Bernadete 1987, 298.
- 42 Cicero: *A törvények* I. 4: „Pedig Mariusod számos részletéről is kérdezzetek, hogy költötték-e vagy igazak (*fictane an vera sint*), és sokan elvárják tőled, hogy igazat írj (*veritas a te postulatur*).” Vö. Dyck 2004, 72.
- 43 I. 4: „Herculesre, nagyon nem szeretném, ha hazugnak (*mendacem*) tartanának!”
- 44 I. 4: „tudatlanok módjára járnak el azok, akik szerinted »sokan« vannak, s akik ebben a kényes ügyben nem mint költőtől, hanem mint tanútól követelik tőlem az igazságot (*veritatem*).”
- 45 Petzold 1999, 264, 32. jegyzet: „Cicero auf der Linie Thukydides–Aristoteles–Lukian liegt und nicht eine Übergangszone zwischen Dichtung und Historiographie annimt, wie I. Trencsényi-Waldapfel, *Poésie et réalité...* etc. 9 aus *de leg.* 1,5 ableite.” Véleményem szerint Cicero a költészetet ugyan egyértelműen elválasztja a *historiától*, ám a *fabulae* beemelésével a történetírásba a valóság és a fikció közötti határvonalat kevésbé élesen húzza meg.
- 46 A *fabula* (elbeszélés, történet, mese, dráma, mítosz) kitalált történet, és mivel nem a valóságot képezi le, nem is lehet igaz. Vö. Cicero: *A legfőbb jóról és rosszról* I. 65; *Tusculumi eszmecsere* I. 92; *Az istenek természete* I. 34; II. 64; II. 70; III. 62; *A kötelességekről* III. 39; *A jóslásról* I. 43; II. 113. Vö. Quintilianus: *Szónoklattan* II. 4, 2: „Az elbeszélésnek, leszámítva azt, amely a perbeszédekben használatos, három fajtája van: a mitikus (*fabula*) a tragédiáknak és a költemények az alapja, s nem tartalmaz valóságos (*veritas*), de még valószerű (*forma veritatis*) elemeket sem; a valószerű (*ar-*
gumentum) ugyan kitalált, de megtörténhetett volna (*falsum sed vero simile*), mint a komédiák cselekménye; a történeti elbeszélés (*historia*) pedig valóban megtörtént cselekmény kifejtése (*gestae rei expositio*). A költői elbeszéléseket a grammatikusra bízjuk, a rétornak pedig a történeti elbeszéléssel kell kezdenie, melynek annál nagyobb az ereje, minél több köze van a valósághoz (*tanto robustior quanto verior*).” (Polgár Anikó és Csehy Zoltán fordítása.) Vö. Saïd 2007, 78.
- 47 A kérdésről lásd Marincola 1997, 117 sk., Saïd 2007, 81 sk.
- 48 Vö. Cicero: *Az állam* II. 20: „öt [ti. Romulus] illetően Iulius Proculusnak, egy földművesnek adtak hitelt olyan dologban, amelyet már sok évszázaddal korábban egyetlenegy halandóról sem hittek volna el” (Hamza Gábor fordítása).
- 49 Cicero: *Az állam* II. 4.
- 50 Cicero: *A törvények* I. 3 és I. 4. Pina Polo (2004, 149) az ún. római „nacionalizmus” fogalmát a rómaiak identitástudatának kialakításában kulcsfontosságú hagyománnyal kapcsolja össze. Egy olyan hagyománnyal, amely „gyakran kitaláció, a múlt mitizálása, ami mindazonáltal nem csorbítja a hatóerejét. Egy hagyomány pontosan abban a mértékben igaz, amely mértékben a történet (*das Geschehen*) a közösség tradícióként ismeri el, ritualizálja, és amely végül történelemmé (*Geschichte*) válik. (...) A múltat az igazság (*Wahrheit*) forrásának érzik, a hagyományt pedig útmutatásként fogadják el mind az egyéni, mind a kollektív cselekvés számára.” Bár ez a gondolatmenet egészében véve helytállóan tűnik, a Ciceróhoz hasonló római intellektüelek viszonyulása a hagyományhoz korántsem ennyire egyértelmű.
- 51 Cicero: *Az állam* II. 4: „Mint Mars fia [ti. Romulus – Sz. Cs.] – helyt akarunk adni az emberek legendájának, mivel az nem csupán tiszteletre méltó korra tekint vissza, hanem azt őseink bölcsen tovább is adták, s tették ezt abban a hiszemben, hogy a közjó szolgálatában érdemekre szert tett férfiak nem csupán isteni szellemmel rendelkeznek, hanem isteni elődökre is visszatekintenek.” (Hamza Gábor fordítása.)
- 52 Cicero: *Az állam* II. 20: „Romulus azonban a szellem és a férfiúi tökéletesség valóban oly erejével bírt, hogy az emberek őt illetően Iulius Proculusnak, egy földművesnek adtak hitelt olyan dologban, amelyet már sok évszázaddal korábban egyetlenegy halandóról sem hittek volna el; az atyák ösztönzésére, azért ezek a Romulus eltűnésével kapcsolatos rágalmat magukról eltereljük, azt mondta a népgyűlésen, hogy látta Romulust azon a dombon, melynek neve ma Quirinalis; ő maga bírta volna meg azzal, hogy kérje a népet, emeljen neki ezen a dombon egy szentélyt; ő maga isten és neve Quirinus.” (Hamza Gábor fordítása.) Vö. Schwaborn 1958, 150–151.
- 53 Cicero: *A szónokról* I. 196: „És ha nekünk úgy, ahogyan annak feltétlenül lennie kell, a mi hazánk a legfontosabb (*nostra patria delectat*), és ennek akkora az ereje és jelentősége, hogy a legbölcsőbb férfi Ithakáját, ezt a meredek sziklára rakott fészket, többre becsülte a halhatatlanságnál, ugyan milyen szeretetnek kell lángra gyújtania bennünket egy olyan haza iránt, amely az egész földkerekségen egyetlen székhelye az erénynek, a hatalomnak és a méltóságnak?” (Adamik Tamás fordítása.)
- 54 Cicerónak a római történetírásra (és általában a római történelemre) vonatkozó ismereteiről lásd Rawson 1972; Fleck 1993.
- 55 A felsorolt történetírók (*A szónokról*): M. Porcius Cato *cos.* 195, Pictor (Leeman–Pinkster–Nelson 1985, 255 szerint nem azonos a görögül író Q. Fabius Pictorral, bár latin nyelvű *annal*est is tulajdonítottak neki, talán görög művének fordítását – vö. Dyck 2004, 75; Fleck 1993, 97 szerint nincs okunk kételkedni abban, hogy Q. Fabius Pictorról van szó), L. Calpurnius Piso Frugi *cos.* 133, L. Coelius Antipater. Ez a lista *A törvények* áttekintésében a következő történetírókkal egészül ki: Fannius (kétséges, hogy azonos-e C. Fanniusszal, *cos.* 122), Vennonius (közelebbről nem ismert), Cn. Gellius (a szövegromlás miatt kétséges név), Clodius (bizonyta-

- lan, hogy a 2. századi annalistát, Claudius Quadrigariust jelöli-e), Sempronius Asellio, C. Licinius Macer (*pr.* 68) és L. Cornelius Sisenna (*pr.* 78). Más műveiben még néhány további névvel egészül ki a lista. Feltűnő ugyanakkor, hogy egyáltalán nem említi az alábbi történetírókat: L. Cincius Alimentus, L. Cassius Hemina, Q. Claudius Quadrigarius (ha nem azonos *A törvények* Clodiusával) és Valerius Antias. Vö. Fleck 1993, 93. Vajon összefügg-e ez azazal, hogy feltételezhetően – lásd Marincola 1997, 28, 134. jegyzet – Quadrigarius és Antias az itáliai municipális arisztokrácia tagjai voltak, és nem senatorok?
- 56 Mind *A szónokról*ban (II. 51–54), mind *A törvényekben* (I. 6–7) erőtlennnek (*exilitas*), száraznak (*ieiunitas*) nevezi a római annalisták stílusát, akik pusztán csak elbeszélői voltak az eseményeknek.
- 57 Cicero: *A szónokról* II. 62: *Videtisne quantum munus sit oratoris historia? A törvények* I. 5: *opus... unum hoc oratorium maxime.* A *historia* Cicero által helyesnek tartott stílusáról lásd Petzold 1999, 253–276.
- 58 A sokat idézett *Brutus*-hely (42§: „meg van engedve a szónokoknak, hogy hazudjanak a történelmi események területén, hogy ezáltal szellemesebben tudjanak szólni”, ford. Krupp József) egy Atticus szájába adott humoros-ironikus megjegyzés, amely semmiféle bizonyítói erővel nem bír. Hasonlóan vélekedik Fleck 1993, 36.
- 59 A retorikának magától értetődően erőteljes hatása volt a történetírókra (is), hiszen aki az antikvitásban magasabb műveltségre kívánt szert tenni, nem kerülhette ki a retorikai oktatást. Ugyanakkor a szakirodalomban némelyek úgy gondolják, hogy a történelmi műveket – különösképpen, ami az igazmondás kívánalmát illeti – eltorzította a narratív retorikai megformálása. Woodman (1988, 87 sk.) élénk vitát kiváltó nézete szerint ennek legfőbb oka az, hogy a *historia* retorikus természetéből fakadóan az *ars rhetorica* első részének, az *inventi*ónak – „az igaz vagy igazhoz hasonló dolgok kigondolása, amelyek az ügyet valószínűvé teszik” (Cicero: *A feltalálásról* I. 9) – az elvét és gyakorlatát követte. Ugyanő amellet érvel, hogy nincs jelentősége annak, hogy a történetírást a *genus iudiciale* (a törvényszéki beszéd neve) vagy a *genus demonstrativum* (bemutató vagy ünnepi beszéd neve) alá tartozónak ítélték-e meg: a lényeg az, hogy nagymértékben a szónoki *inventi*ótól függött (95–98). Fox (2001, 86) ellenben úgy ítéli meg, hogy Cicero (és mások) nem láttak elméleti ellentmondást a *historia* és az *inventio* között. Northwood 2008 részletes bírálatnak vetve alá Woodman gondolatmenetét úgy véli, ha a történelmi művek vétettek az igazság törvénye ellen, akkor a retorikaelmélet ártalmas hatása helyett másutt kell keresni az okokat (243). (A kritikákra adott válaszában Woodman 2008 védelmébe vette korábbi álláspontját.) Potter (1999, 140–141) hangsúlyozza, hogy Cicero a történetírást és a szónoklatot az ábrázolás két különböző módjának tartotta, amelyeknek vannak közös aspektusaik, de nem azonosak, legalábbis elméletben nem lehetnek azonosak. Cicero gondolatai a történetírásról meglátása szerint Dionysios és Lukianos nézeteivel rokoníthatóak, és a hellénisztikus kori elméletekből származnak. Eszerint senki sem állítja, hogy a *histori*ában szükségképpen minden igaz, de a narratíva lényegének a lehető legjobb bizonyítékokon kell alapulnia, s ezeket nem szabad eltorzítani. Ez az, ami a *histori*át elválasztja a *plasm*ától és a fikciótól. Damon 2007 alapos vizsgálatnak veti alá az *inventio* elméletét és gyakorlatát, arra keresve a választ, hogy miként viszonyul egymáshoz a történelmi megbízhatóság és a retorika. Konkrét példákat elemezve arra a következtetésre jut, hogy csupán nagyon kevés eseményről mondható ki az ítélet: „ben trovato” (450). Nicolai (2007, 21) álláspontja szerint a retorika történetírásra gyakorolt hatásából nem következik szükségképpen, hogy a *historia* teljes egészében engedelmesskedett volna a retorika igényeinek és technikáinak, és jóformán meg sem lehetne különböztetni a történelmi témájú kitalált szónoki gyakorlatoktól. A görögök és a rómaiak nagyon is tisztában voltak a szónoki beszéd és a történelmi mű közötti különbségekkel. Ami az utóbbit illeti: a retorikolákból származó formájukból Nicolai szerint nem következik, hogy emiatt megbízhatatlan testimóniumoknak kellene tekintenünk őket. A történetírás és a retorika kapcsolatáról lásd továbbá: Leeman–Pinkster–Nelson 1985, 250.
- 60 Azon belül a *genus demonstrativum*hoz (v. *gen. epideiktikon*) áll a legközelebb. Vö. *A szónok* 207. A problémához lásd Woodman 1988, 95–98; Nicolai 2007, 17–19.
- 61 Cicero: *A szónokról* I. 20: „Véleményem szerint ugyanis senki sem lehet minden dicséretet kiérdemlő szónok, ha nem vértelji fel magát minden jelentős terület és minden tudomány ismeretével. Mert bizony a dolgok ismeretéből sarjad ki és borul virágba a beszéd! Ha a szónoktól felfogott és megismert tárgykör nem rak alapot alája, ékesszólása bizonytalan lesz, és szinte gyerekes.” (Adamik Tamás fordítása.)
- 62 Cicero: *A szónok* 119; *A szónokról* III. 54.
- 63 Cicero: *A szónokról* I. 158; I. 159; I. 201; *A szónok* 120.
- 64 Cicero mindháromnak egy-egy *excursus*t szentelt *A szónokról* című művében: jog (I. 166–200), történelem (II. 51–64), filozófia (III. 120–147).
- 65 Vö. Cicero: *A szónokról* I. 186: „azok a régiek, akik ennek a tudománynak mesterei voltak, hatalmuk megtartása és növelése céljából tudományukat nem akarták közzétenni” (Adamik Tamás fordítása).
- 66 Cicero: *A szónokról* I. 201. A kérdéstről lásd Szekeres 2013.
- 67 Cicero: *A szónokról* I. 197–98.
- 68 Vö. Cicero: *A legfőbb jóról és rosszról* V. 51–53; *A szónok* 120: „Mert aki nem tudja, mi történt születése előtt, az gyermek marad mindörökké” (Kárpáty Csilla és Mezei Mónika fordítása).
- 69 Cicero: *A törvények* I. 5: „úgy vélem, hogy ezzel a szolgálattal nemcsak azok lelkesedésének tartozol, akik gyönyörködnek írásaidban, hanem a hazának is, hogy azt, amit te oltalmaztál meg, te ékesítsd is föl.”
- 70 Cicero: *Az istenek természete* I. 7.
- 71 L. Calpurnius Piso Frugi *cos.* 133 történelmi műve mint politikai fegyver (HRR fr. 22): Beck 2007, 263.
- 72 *A mos maiorum*, a kollektív emlékezet és a történetírás viszonyához lásd Pina Polo gondolatébresztő tanulmányát (2004).
- 73 Vö. Marincola 1997, 27. Más véleményen Wiseman 2007, 71.
- 74 Cicero: *A legfőbb jóról és rosszról* V. 5–6.
- 75 Cicero: *A szónokról* II. 51: „»Most azt mondd meg – felelte Antonius –, milyen szónok és a retorikában mennyire jártas ember legyen az, aki történetírásra vállalkozik?« »Ha úgy kell írnia, ahogy a görögök írtak, a legnagyobb kell lennie – mondta Catulus –, ha úgy, mint a hazaiak, ahhoz egyáltalán nem kell szónokká válnia, elég, ha nem hazudik.«”
- 76 Cicero: *A szónokról* II. 54: „Lassan kimagaslott és a történetírásban magasabb röptű hangot ütött meg a kiváló férfi, Crassus közeli barátja, Antipater, a többiek nem ékesítették föl a tényeket, ők csak a tények elbeszélői voltak” (*ceteri non exornatores rerum sed tantummodo narratores fuerunt*); vö. *A törvények* I. 6.
- 77 Számos érv szól amellet, hogy a levelet *A szónokról* című műtől elkülönítve kell vizsgálni. Vö. Leeman–Pinkster–Nelson 1985, 250. A levél elemzéséhez lásd Fleck 1993, 35–36; Fornara 1983, 101; Woodman 1988, 70 skk; Hall 1998; Petzold 1999, 89 sk.
- 78 Cicero *Luceius*hoz (*Ad fam.* V. 12, 3): „Ennélfogva kertelés nélkül és nyomatékosan kérek, dicsőítsd tetteimet nagyobb hévvel, mint esetleg helyénvalónak éreznéd: ebben a műben ne ügyelj a történetírás törvényeire, hanem azt a rokonszenvet, melyről olyan gyönyörűen írtál valamelyik bevezetődben (...), semmiképpen se vedd meg, és barátságunk okán légy valamicskét adakozóbb, semmint az igazság megengedné.” (Szepessy Tibor fordítása.)
- 79 Cicero: *A szónokról* II. 36: *Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua*

voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur? Az igazság mindmáig a történeti teljesítmény megítélésének legfontosabb kritériuma, jóllehet magát a szót is bizalmatlanság és gyanakvás övezi. Nem csupán arról nincs konszenzus, hogy mi az igazság, hogy egy igazság van-e vagy több, hanem az is vita tárgya, létezik-e egyáltalán. (Vö. Paravicini 2010.) Nagyjából a 19. századig a „forrás”, a „tény”, az „igazság”, az „objektivitás” és a „tanulmány” (vitatott tartalmuk, jelentésük ellenére) a történeti munka és az annak eredményeként elkészült mű szilárd alapjai, illetve (ideális) célkitűzései voltak (vö. Daston 2000, 22 sk.). Úgy tűnik, hogy napjainkra mindez – már ami a történetírás elméletét illeti – érvényét veszítette. Míg 1831-ben Ranke még arról írt, „Die wahre Lehre liegt in der Erkenntnis der Tatsachen” (idézi: Oexle 2000, 92), addig korunk teoretikusai a tényeket is mint nyelvi konstrukciókat – adott esetben fikcionális, költői konstrukciókat – tárgyalják; amely látszólag könnyen összeegyeztethető azzal az antik felfogással, amely a történelmet retorikai összefüggésben, irodalmi műfajként kezeli. Csak egyetlen példát említve: Hayden White a *The Historical Text as Literary Artifact* című írásában (magyarul: White 1997) a fikcióelméleteket a történetírásra alkalmazva újraértelmezte a tény (*fact*) és a fikció (*fiction*) viszonyát, eltörölve az egyértelmű választóvonalat az irodalom és a történetírás között, hangsúlyozva, hogy minden történeti narratívának vannak fiktív elemei. (Vö. Tengelyi 2011.) Ha vannak is tények, „naiv ismeretelméletnek” elkötelezett az a történész, aki azt gondolja, ezeket a történeti tényeket az ábrázolásban utánózni lehet és kell (Koselleck 1979, 49, 35. jegyzet). Eltűnt és ugyancsak pusztá fikcióvá lett a konstruálnak tekintett „forrás”, az igazság pedig nem csupán elérhetetlen, hanem egyenesen hamis céllá változott (vö. Paravicini 2010, 11). A történetírás rankei feladatától („wie es eigentlich gewesen”) a számtalan „fordulat” után és közben („linguistic”, „cultural”, „narrative”, „performative”, „biographic”, „praxeological”, „auditory”, „emotional”, „archival”, „somatic”, „microhistorical”, vö. Paravicini 2010, 6–7) a történetírás elméletéről folytatott vita napjainkra tehát eljutott odáig, hogy „elveszett az igazság” (vö. Kiesow 2000). A teoretikusok szerint hasonlóképp

pen illúzió az is, hogy a történelemből lehet tanulni. A történeti mű az antikvitásban magától értetődően paradigmatisz jelleggel bírt, nevelési-politikai célokat szolgált: az uralkodó társadalmi csoport formálására törekedett azzal, hogy viselkedési mintákat nyújtott, kiemelkedő személyeket pozitív vagy negatív *exemplum*okként ábrázolt; rögzítette a morális értékelés paramétereit; emlékeztet, kollektív identitást konstruált (Nicolai 2007, 14). A cicerói megfogalmazásban ismertté vált gondolat – *historia est magistra vitae* – toposzként hosszú évszázadokon át megőrizte érvényét, jóllehet jelentéstartalma – verbális azonossága ellenére – időközben meglehetősen nagy szélsőségek között ingadozott, és Koselleck fontos tanulmánya alapján (Koselleck 1979) a felvilágosodás korára kiüresedett. Két előfeltevésen nyugodott, amelyeket a 18. századig nem kérdőjeleztek meg: az emberi természet változatlanágán és azoknak a meghatározottságoknak a tényleges állandóságán, „amelyek a földi események potenciális hasonlóságát megengedték” (Koselleck 1979, 39–40). Az ezen előfeltevésekből fakadó folytonosság érzése a 19. századra végképp elillant, a történelemtől megkülönböztetett történetírásnak le kellett mondania arról az igényéről, hogy az élet tanítómestere legyen – elveszítette azt a célját, hogy közvetlenül hatást gyakoroljon az életre (Koselleck 1979, 49 és 62). Mindazonáltal a 2000-es évek elején újra felvetődött, hogy a múltra vonatkozó tudásnak ismét vissza kellene adni „a tanítómesterség elveszett méltóságát” (Paravicini 2010, 53–54). Magától értetődően nem a cicerói értelemben vett tanítómesterségről van szó, ahogyan a történetírás sem az a „*historia*”. Talán anakronizmus párhuzamot vonni az antik felfogás és a posztmodern történelemelmélet között azon az alapon, hogy a történeti mű mindkettő szerint irodalom, vagy a white-i „cselekményesítés”, „történetészövés” („mode of emplotment”, vö. White 1973; az első fejezet magyarul: White 2001) előképét az ókori „tragikus történetírásban” (vö. Walbank 1960) keresni (már ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről). Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a történelemmel, a történetírással kapcsolatos számos probléma gyökerei egészen az ókorig nyúlnak vissza.

Bibliográfia

A legfontosabb források magyar kiadása

- Cicero válogatott művei. Szerk. Havas László. Budapest, 1987.
 M. Tullius Cicero: *A törvények*. Ford. Simon Attila. Budapest, 2008.
 M. Tullius Cicero: *Összes retorikaelméleti művei*. Szerk. Adamik Tamás. Pozsony–Budapest, 2012.
 M. Fabius Quintilianus, *Szónoklattan*. Ford. Adamik Tamás et al. Pozsony–Budapest, 2009.

Rövidítések

- FGrHist = Jacoby, F. 1995. *Fragmente der griechischen Historiker I. Genealogie und Mythography*. Leiden – New York – Köln (az 1957-es, bővített kiadás újrainyomása).
 HRR I = Peter, H. 1914. *Historicorum Romanorum Reliquiae. Volumen prius*. Lipsiae.

Szakirodalom

- Beck, H. 2007. „The Early Roman Tradition”: Marincola 2007, I., 259–265.
 Benardete, S. 1987. „Cicero’s *De Legibus* I: Its Plan and Intention”: *American Journal of Philology* 108, 295–309.

- Cape, R. W. Jr. 1997. „Persuasive History: Roman Rhetoric and Historiography”: Dominik, William J. (szerk.): *Roman Eloquence. Rhetoric and Society and Literature*. London – New York, 175–188.
 Damon, C. 2007. „Rhetoric and Historiography”: W. Dominik – J. Hall (szerk.): *A Companion to Roman Rhetoric*. Oxford, 439–450.
 Daston, L. 2000. „Die unerschütterliche Praxis”: Kiesow–Simon 2000, 13–25.
 Dyck, A. R. 2004. *A Commentary on Cicero, De legibus*. Ann Arbor.
 Fleck, M. 1993. *Cicero als Historiker*. Stuttgart.
 Fornara, Ch. W. 1983. *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*. Berkeley – Los Angeles – London.
 Fox, M. 2001. „Dionysius, Lucian, and the Prejudice against Rhetoric in History”: *Journal of Roman Studies* 91, 76–93.
 Hall, J. 1998. „Cicero to Luceius (*Fam.* 5.12) in its Social Context: Valde Bella?»: *Classical Philology* 93, 308–321.
 Jármí V. 2015. „A halogató Fabius Maximus és a nemzeti emlékezet alakulása Augustus korában”: *Ókor* 14/1, 41–50.
 Kiesow, R. M. 2000. „Auf der Suche nach der verlorenen Wahrheit. Eine Vorbemerkung”: Kiesow–Simon 2000, 7–12.
 Kiesow, R. M. – Simon, D. (szerk.) 2000. *Auf der Suche nach der verlorenen Wahrheit. Zum Grundlagenstreit der Geschichtswissenschaft*. Frankfurt – New York.
 Koselleck, R. 1979. „*Historia Magistra Vitae*. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte”: Uö: *Vergan-*

- gene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. Frankfurt am Main, 38–66. (Magyarul: „*Historia magistra vitae*. A toposz felbomlása a mozgásba lendült történelem újkori horizontján”: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest, 2003, 41–74.)
- Leeman, A. D. – Pinkster, H. – Nelson, H. L. W. 1985. *M. Tullius Cicero De oratore libri III. Kommentar. 2. Band: Buch I, 166–265; Buch II, 1–98*. Heidelberg.
- Luce, T. J. 1989. „Ancient Views on the Causes of Bias in Historical Writing”: *Classical Philology* 84, 16–31.
- Marincola, J. 1997. *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge.
- Marincola, J. (szerk.) 2007. *A Companion to Greek and Roman Historiography*. I–II. Oxford.
- Nicolai, R. 2007. „The Place of History in the Ancient World”: *Marincola 2007*, I., 13–26.
- Northwood, S. J. 2008. „Cicero *de Oratore* 2.51–64 and Rhetoric in Historiography”: *Mnemosyne* 61, 228–244.
- Oexle, O. G. 2000. „Im Archiv der Fiktionen”: *Kiesow–Simon 2000*, 87–103.
- Paravicini, W. 2010. *Die Wahrheit der Historiker*. München.
- Petzold, K.-E. 1999. „Cicero und Historie”: *Uő: Geschichtsdenken und Geschichtsschreibung. Kleine Schriften zur griechischen und römischen Geschichte*. Stuttgart, 86–109.
- Pina Polo, F. 2004. „Die nützliche Erinnerung. Geschichtsschreibung, *mos maiorum* und die römische Identität”: *Historia* 53, 147–172.
- Potter, D. S. 1999. *Literary Texts and the Roman Historian*. London – New York.
- Rawson, E. 1972. „Cicero the Historian and Cicero the Antiquarian”: *Journal of Roman Studies* 62, 33–45.
- Saïd, S. 2007. „Myth and Historiography”: *Marincola 2007*, I., 76–88.
- Schepens, G. 2007. „History and *Historia*: Inquiry in the Greek Historians”: *Marincola 2007*, I., 39–55.
- Schwamborn, H. 1958. *M. Tullius Cicero De re publica. Erläuterungen*. Paderborn.
- Szekeres Cs. 2013. „A római politikai elit jogi és filozófiai képzése a köztársaságkorban”: *Ókor* 12/4, 36–42.
- Tengelyi L. 2011. „A történelmi tapasztalat védelmében. Paul Ricœur vitája Hayden White-tal”: *Magyar Filozófiai Szemle* 55/4, 36–49.
- Walbank, F. W. 1960. „History and Tragedy”: *Historia* 9, 216–234.
- White, H. 1973. *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore–London.
- White, H. 1997. „A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás” (ford. Heil T.): *Uő: A történelem terhe*. Budapest, 68–102.
- White, H. 2001. „A történelem poétikája” (ford. Kisantal T. – Szeberényi G.): *Aetas* 16, 134–164.
- Wiseman, T. P. 1993. „Lying Historians: Seven Types of Mendacity”: C. Gill – T. P. Wiseman (szerk.): *Lies and Fiction in the Ancient World*. Exeter, 122–146.
- Wiseman, T. P. 2007. „The Prehistory of Roman Historiography”: *Marincola 2007*, I., 67–75.
- Woodman, A. J. 1988. „Theory: Cicero”: *Uő: Rhetoric in Classical Historiography. Four Studies*. London – New York, 70–116.
- Woodman, A. J. 2008. „Cicero on Historiography: *De Oratore* 2.51–64”: *Classical Journal* 104, 23–31.